

Костянтин СІГОВ

ІНША СИЛА ІНШОЇ ПРАВДИ
«Укорінення» Сімони Вейль на перехресті
історії та філософії

Правда — суверенність суверенності.
Тому немає нічого вищого від правди.
Немічний може зрівнятися з могутнім за
допомогою правди, ніби за допомогою
царського розпорядження.¹

«Бог не в силі, а в правді» — якими словами розтлумачити цю допотопну аксіому після гіперболічного потопу «новомови», після схильності чергових «богів» ХХ століття виключно до сили, а не до правди? У 1942 році в Лондоні, підтримуючи ініціативу генерала де Голля, Сімона Вейль пише книгу «Укорінення» — про майбутнє визволення, про повернення додому мільйонів солдатів і «переміщених осіб», а з ними — незліченних «переміщених аксіом» та знівечених смислів післявоєнної мови. У 1951 році Томас Стернз Еліот у передмові до англійського перекладу «Укорінення» нагадає читачеві:

Її роздуми про людські права та людські обов'язки розкривають фальшивість фразеології, яка ще перебуває в обігу і яка широко використовувалась під час війни як моральний стимул².

Що додав би Еліот після «холодної війни»? Півстолітня експансія «фальшивої фразеології» подбала про *надісторичну злободенність українського перекладу «Укорінення»*.

Альбер Камю називав Сімону Вейль єдиним правдолюбцем сучасності. Андре Жід стверджував: «Сімона

Вейль — найбільш духовний письменник ХХ століття». Реймон Арон, відмовляючись від звичного скепсису, приєднався до інтуїції Т. С. Еліота про те, що геніальність цієї жінки споріднена з геніальністю святих. Обережні європейці сьогодні без побоювань публікують академічні праці з назвами, як от «Чарівна Сімона Вейль»³. Про сприйняття її думок Європою (зокрема, в Польщі про Сімону Вейль як про орієнтир нової солідарності з 60-х років аж до Нобелівської лекції говорить Чеслав Мілош) належить писати окремо. По цей бік кордонів, відокремлених залізною завісою, переклад і прочитання її творів ще довго будуть знаком приєднання до європейського духовного опору «утопіям при владі».

Утопічна епоха, доба правдобрствва аналізується у працях Сімони Вейль «із середини» — під особливим кутом зору: як мовне середовище людства, що віддало Правду на поталу Силі й розірвало традиційні відносини між світом, словом, думкою і діями. Філософ не ставить себе поза даною безпрецедентною ситуацією, не відходить у минулі «органічні» епохи, не шукає місця в іншій благопристойній топії (томізмі, наприклад, як це зробили Е.Жільсон та Ж.Марітен). Парадоксальна топологія «Укорінення» відновлює гостроту і життєвість протиріччя сили та справедливості — ключового для французької практичної філософії від Паскаля до Левінаса й Рікера.

Унікальність аналізу Сімони Вейль (16 томів повного зібрання її творів продовжує публікувати паризьке видавництво «Галлімар») пов'язана з конкретним історичним досвідом, яким просякнуте її вражаюче інтенсивне та коротке життя (1909 – 1943).

1. Історичне судження

Радіомовлення «Вільної Франції» з Лондона для Франції по той бік Ла-Маншу, яка перебувала під окупацією, піддавало суворій ревізії всю топіку «вітчизни європейського красномовства». Випробування на фальшивість кожного

виходу в ефір було як мовчазне тло боротьби за серця французів між пропагандою прихильників де Голля і пропагандою уряду колаборантів. Глуха недовірливість країни до будь-якої пропаганди розпочалась не вчора. Протягом світової війни 1914 – 1918 років націоналістична преса довела до того, що для фронтовиків та їхніх родин «самі слова, які висловлюють почуття патріотизму, були дискредитовані і перейшли, у певному сенсі, в категорію ганебних почуттів. Ще зовсім недавно патріотичні промови у колах робітників справили б враження непристойності» (с. 110). У 20 – 30-ті роки демагогія партій — і владних, і безвладних — спричинила те, що всякий офіційний наголос переворював слово, ще живе вчора, у мертве, в приманку для «мас». Урешті, маршал Петен використав свій авторитет героя Вердена і переможного головнокомандуючого 1918 р. для легітимзації уряду Віші (від назви містечка на півдні Франції, де він розташовувався в період німецької окупації 1940 – 1944 рр.) під гаслами «Національна Револьюція», «Праця, Родина, Вітчизна» тощо. Стало неможливим писати з великої букви такі слова, як визволення, правда: «Не потрібно чинити їм те зло, яке Петен вчинив словам Праця, Родина, Вітчизна, ні, тим більше, те зло, яке вчинила Третя Республіка словам Свобода, Рівність, Братство. Вони не повинні бути гаслом» (с.83).

«Ще не вмерла Франція»... Цей гімн де Голля належало врятувати від перегуку з декларативною патетикою колаборантів з одного боку, а з другого — від туги мільйонів людей, пригнічених злиднями в сьогодні, ганьбою в минулому та слабкодухістю перед майбутнім. Лондонський уряд, відповідно до свого офіційного статусу, не міг відмовитись від офіційної мови. Повідомлення зависали в повітрі. Етимологія лексики, яка втратила смисловий ґрунт, вимагала нового історичного й філософського «укорінення». Вирішуючи таке вузько прагматичне, завдання Сімона Вейль далеко вийшла за вказані межі. Це й розкрило в її праці перспективу неминущих «вічних супутників» (на новій сцені

розігруються діалоги Платона з правителем Сіракуз; тут і тепер змінюються загалом відкриті сценарії суперечки між законодавчою владою й джерелом законності). З чого вона почала повернення неофіційного, людського сенсу словам про буття й небуття з цієї есхатологічної тези «ще не вмерла»?

Енергія історичної семантики залежна від точного встановлення відмінності потенціалів, реальної відмінності смислів, їхньої взаємодії й «суперництва» (грецький «агон»). Потенціал величі, умовно кажучи, «потенціал де Голля», великою мірою зобов'язаний потенціалові «Укорінення» — розгорнутому розглядові «оманливої концепції величі». Світові війни оголили (для тих, хто має очі, щоб бачити) всю міру відповідальності неоязичницької концепції величі, яка перегорнула цивілізацію Нового часу знизу догори, від шкільного культу героїв-колонізаторів і «культурних завоювань» у підручниках історії — до масового поклоніння перед «фюрерами» і «дуче» з їхніми «горе переможеним» та «переможців не судять».

Історичне судження є тим кардинальним виміром праці, де сумлінний історик виходить на «перехрестя» з філософом, оскільки поза їхнім співробітництвом зникає точність таких начебто очевидних концептів як «культура», «держава», «цивілізація» (слово виникає у XVIII ст.) чи «суверенітет» (старофранцузькою — «вершина» гори, небес). В «Укоріненні» філософ ставить несподівані питання; критикуючи їх, історики відповідають та поглиблюють метод розробки питань, які лишалися поза увагою.

Обставини місця та часу суджень, що призначені «як сіль, як йод» запобігати розкладові вражених тканин реальності, зі справжнім знанням «справи» Сімони Вейль пояснює С.С.Аверінцев. «Вона була французькою й єврейкою, і їй довелося жити в часи, коли гітлеризм був загрозою для національного буття французів та фізичного життя євреїв, як ніхто й ніколи. Це не перешкоджало їй висловлювати такі жорстокі докори французькій самовдоволеності та єврейській зарозумілості, яких не висловлював, здається, ні один галофоб

і юдофоб. Що й зрозуміло: «фоби» загалом лаються бездарно через те, що справжні гіркі істини можна висловити лише зсередини, з досвіду причетності, у запалі несамовитої, вимогливої любові. *Людський суд причетний до правди Божої лише тоді, коли це суд над самим собою.*

Бувають іноді такі доньки: помре заради матері, не кліпнувши оком, але доки обидві живуть, не попустить матері жодного немилосердного погляду на сусідку чи жебрачку, скаже все, все вимовить своїм ламким, але чітким голосом. А мати, хоч би як злостилася, пам'ятатиме, що донька передусім чинить так сама собі. Совість, як сіль, як йод, — мука для ран, але єдиний захист від гниття»⁴.

Грунтовність тез «Укорінення» готувалася у її довоєнних дослідженнях та «Рефлексіях» (I – III томи Творів, загальний обсяг яких понад 1000 сторінок)⁵. Практику постійної звітності перед собою філософ розробляє на противагу атмосфері зростаючого потоку брехні, яка спричиняє насильство, брехні, яка трансформує самі форми насильства. Сімона Вейль наполягає на інтелектуальному аскетизмі у добу, коли «отрути оточуючого суспільства перекутили саме почуття лиха».

2. Діагноз: «самозавоювання»

Формулу Шекспіра «ганебне самозавоювання» — *a shameful conquest of itself* — філософ нашого століття перетворює в історичний діагноз давньої хвороби, яка підірвала корені Європи та призвела до падіння Франції 1940 року. Виміряти точно значущість такого діагнозу сьогодні заважає неминучий анахронізм нашої віддаленої точки зору на загуслу лаву подій, які склалися так, а не інакше; усе змінюється, однак, коли пригадати, що діагноз цей було зроблено не через півстоліття після вигнання гітлерівців із французької території, і навіть не зразу після 1945 року, коли попередню альтернативу «або вони, або ми» затьмарило інше поле непередбачених альтернатив. Вражаючий діагноз, який

Сімона Вейль висловила своїм співвітчизникам у розпалі німецької окупації в 1943 р., має енергію електрошоку, що «пробуджує» серце від зупинки. Енергія: лише вона виводить із «поразницької» протрації. Шок: саме зіткнення з відверто висловленою правдою (згідно з уроками Амоса та Єремії) здатне спрямувати на життя, а не на знищення сліпу жадобу «реваншу». Пробудження: шлях із надто тривалого «самозавоювання», що його прагне вторувати розгалужена методологія «Укорінення».

Метод історичної аналогії розподіляє, а не змішує далекі одну від одної форми «самозавоювання» різних країн та епох. Завойований народ платить данину зовнішнім колонізаторам («великі географічні відкриття» поширюють цю форму на планеті), але, виявляється, може перебувати й під тиском своїх, внутрішніх колонізаторів. Так, у кожному разі, передає Шекспір реакцію волелюбних англійців на введення в країні сплати регулярних податків державі (крім надзвичайних податків під час війни). Аналогічна реакція супроводжувала централізацію абсолютизму Людовіка XIV та Рішельє.

У ХХ столітті, слідом за планетарною кризою колоніальної системи у війні імперій 1914 – 1918 рр., обрій людського досвіду перетинає новий, «тоталітарний» феномен.

«Тоталітарний феномен держави полягає у своєрідному завоюванні, його здійснюють державні власті над народами, відповідальність за які вони несуть; здійснюють це таким чином, щоб народи не могли уникнути жодного лиха, яке неминуче супроводжує завоювання, — усе це для оволодіння найвигіднішою зброєю, аби уможливити завоювання зовнішні. Саме так сталося-колись у Франції, не так давно — у Німеччині, не кажучи вже про Росію.

Але розвиток держави виснажує країну. Держава поїдає моральну субстанцію країни, годується нею, товщає від неї, доки пожива не починає вичерпуватися, і це приводить державу до голодного знемагання...» (с. 103).

Сімона Вейль не зупиняється на досвіді поглинання етносів, етосів та логосів Союзом Радянських Соціалістичних

Республік, хоч зіткнулася віч-у-віч з людоджерними апетитами ГПУ в Іспанії. Її аналітичний опис нацистського політичного організму теж підкреслено небагатослівний.

«Сіль та йод», «гнів та пристрасть» Ювенала французький філософ використовує передусім для терапії травм своєї власної національної історії. Цим, по-перше, вона засвідчує перед світом, що традиція «Листів до провінціалів» Паскаля та «Духу законів» Монтеск'є не підмінена й не знепліднена остаточно. По-друге, відновлюючи цю традицію, «Укорінення» засвідчує співітчизникам, що справжня сила не потребує улесливого самообману⁶.

Самообман, що вводиться як норма й інституціалізується в органі партійної пропаганди, прокладає шляхи для самозавоювання. У системі самообману суспільство, родина, професійне середовище, різноманітні соціальні поля замість хліба (обміну та взаємоповаги) родять каміння (ворожнечі й розколи). «Деякі спільноти, замість того, щоб слугувати поживою, навпаки, з'їдають душі» (с. 8).

Після Мюнхенської угоди Сімона Вейль переносить досвід розгляду колоніальних систем у Африці та Індокитаї (II том Творів) у площину «внутрішньої» європейської колонізації. Саме тут вибудовується невідомий для класифікації політичних режимів Арістотеля та Монтеск'є «такий режим, першою характеристикою якого є триваюче самопіддання». Охарактеризувати таким чином у 1939 р. режими Гітлера, Сталіна і Мусоліні — означало висловити істину, незрозумілу і/чи неприйнятну на багатьох поверхах паризької інтелігенції. Але почати в 1942 році розмову із совіми співгромадянами про *міру власної відповідальності за катастрофу самозавоювання* — означало піднятися до пророчої правди.

Конкретний аналіз зміщень історичної семантики понять пояснює загальний діагноз на прикладі: «...чимало французів вважають природними розмови про співробітництво (collaboration) з пригнобленим місцевим населенням французьких колоній і продовжують, анітрохи не

соромлячись, вимовляти це слово у звертанні до своїх німецьких господарів» (с. 211).

Знекорінюючи інші континенти, європейці підрізали корені й власній цивілізації. Тому справжнє розгортання проблеми полягає у перегляді всієї культурної парадигми, яка пов'язана з гордим ім'ям Просвітництва. «Ми впали у провалля тоталітарних систем, бо не були на висоті того великого, що народжувалося в нас» (с. 81-82).

Крах цього світогляду під час першої світової війни спричинив виникнення таких версій лжеукорінення, як більшовизм та фашизм. Якою може бути відповідь, справжня, а не вигадана, на глобальне знекорінення у новій світовій війні?

3. Потреби, обов'язки і права

«Пролог до Декларації обов'язків щодо людини» — такий підзаголовок «Укорінення» рішуче переносить у інше коло європейської, та й світової, контраверзи, перерваний війнами півторастолітній монолог Декларації прав людини і громадянина. На широкому соціологічному матеріалі «Витоків тоталітаризму» Ганна Арендт показала, як мільйони переміщених осіб у 30 – 40 роках — осіб без громадянства і без «прав громадянина» якоїсь держави — зіткнулися з трагічним безгрунтям прав «людини взагалі» у структурі міжнародного права⁷. З цього досвіду походить аргументація Сімони Вейль: право, не визнане іншими, просто не існує; обов'язок, навіть іншими не визнаний, не втрачає своєї реальності і суттєвості. Тому обов'язки є онтологічно первинними щодо прав: «Одинока у всесвіті людина не мала б ніяких прав, проте, мала б обов'язки» (с.3).

Прочитаний без належної уваги, цей аргумент, можливо, видасться читачеві поверненням до етики обов'язку Канта. Але примат обов'язку над правом — тільки перший логічний шаг до головної теми «Укорінення» — до *реалістичного повороту* у філософії суспільства. Поворот до реальних

потреб людини, переосмислення цих потреб, починаючи з найгрубіших та найпростіших — голоду та спраги, — відповідь Сімони Вейль на крах гуманістичної Європи у війнах ХХ століття, на «загибель кумирів» (С. Франк).

Потреби іншого і свої власні складають реальний ґрунт обов'язків. Потреби тіла (голод, спрага, втома) вказують на аналогічну нагальність потреб душі. У першій частині «Укорінення» описано 14 первинних потреб: порядок, свобода, послух, відповідальність, рівність, ієрархія, честь, покарання, свобода думки, безпека, ризик, приватна власність, колективна власність, правда. Потреба в укоріненні описана у третій частині (після другої — «Знекорінення») не просто як 15-та, а як архітектонічно важлива для всіх перерахованих на початку.

Дефініція укорінення підкреслює «множинність коренів» та різноманітність джерел, які їх живлять:

«Укорінення — це, можливо, найважливіша та найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче визначити. Людина має коріння через реальну, активну, природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Ця участь природна — тобто вона зумовлена автоматично місцем, народженням, професією, оточенням. Кожна людина відчуває потребу у множинності коренів. Вона потребує сприйняття всієї сукупності морального, інтелектуального, духовного життя через посередництво тих кіл, у які вона входить».

Взаємний вплив найрізноманітніших кіл необхідний не менше, ніж укорінення у природному оточенні» (с. 36).

Надзвичайно важко запобігати зіткненню традицій різних соціальних прошарків, культурних середовищ та історичних ареалів у індустріальних нетрях нашої дедалі меншої планети. Рефлексія (поняття, з якого починаються заголовки основних довоєнних праць) домінує у всесвіті Сімони Вейль над тяжінням і відштовхуванням найдальших фрагментів традицій; контролює перегляд різноманітних форм

традиціоналізмів, широкий спектр їхніх «за» і «проти». Але цей всесвіт позбавлений рівноваги, що присутня, наприклад, у таких різних версіях рефлексивного традиціоналізму, які розробляли після війни Еманюель Левінас⁸ чи Поль Рікер⁹. Правда цього всесвіту знемагає під тиском сліпих механічних сил, які не бажають враховувати іншу гравітацію смислу й логосу¹⁰.

4. Доба правдобрства та апорія Перекладу

У статті «Не будемо відновлювати Троянської війни» (1937) Сімона Вейль відкриває той перетин історичної реальності, ту сферу «дискурсивних стратегій» (М.Фуко), розробкою якої після війни прославиться французька філософія. Вона детально аналізує, як люди воюють заради абстрактних слів, котрим групові пристрасті надають певної абсолютної цінності: фашизм, комунізм, нація, порядок, капіталізм, безпека, мова, влада тощо. Іноді очоловані великою літерою, ці «кристалізовані» абстракції, по суті, не відрізняються від фантомів, — як та Єлена, заради якої греки й троянці воювали десятиліття, хоч вона й не покидала Єгипту. *Fata morgana* в різноманітних лінгво-політичних іпостасях розгортається у військовий театр, механізми якого філософ описує в карбованих формулах:

Наша цивілізація затьмарює своїм блиском сучасну інтелектуальну деградацію. Нам здається, що ми не лишаємо для забобонів ніякої обмеженої ділянки, на зразок грецької міфології, проте забобонність платить помстою, прикриваючись абстрактним словником, захоплюючи весь смисловий простір¹¹.

Розрив між високоформалізованою мовою науки і безформним, нікому не належним діалектом людської практики спричинив утрату таких істотних понять розуму, як границя, міра, рівень, пропорція, відношення, умова, взаємозв'язок засобів і результатів. Переклад — узагальнене

ім'я цієї втрати, інтеграл, що включає в себе багатство елементів і форм класичного стилю філософії, який неможливо передати.

Теорія перекладу — опосередковування (Mediation) пронизує основні роботи Сімони Вейль. Переклад як категорія узагальнює всі типи спротиву наслідкам розбудови Вавілонської вежі. Переклад як переборення відсутності «загальної мови» між теорією й практикою, духом та літерою — ця тема постійно переплітається у текстах Сімони Вейль із зразками віртуозної роботи з грецькими оригіналами, з вражаючим відтворенням різноманітних реєстрів мови Платона, Геракліта, Гомера, Геродота. (Класична школа ліцею Генріха IV і Сорбони відчувається, до речі, і в природному автоматизмі «посилань» філософа на греків — звичка, ретельно викорінена у нас чи, власне, підмінена неприродним автоматизмом «посилань» на істматівську ідеологію, а віднедавна — на «політологію». У ліцеї, між іншим, грецьку класику викладав у Сімони Вейль філософ Ален, який зробив суть свого викладання стилем життя: 1914 року він добровільно пішов на фронт, хоча ненавидів війну і казав, що спроможний пережити її чотири роки лише серед тих, хто переносить її на собі безпосередньо. На честь Алена після другої світової війни Арон вигравіював на своїй шпазі академіка слова Геродота: «Ніхто при здоровому глузді не надасть перевагу війні над миром, оскільки на війні батьки ховають своїх синів, тоді як у мирний час — сини ховають своїх батьків»)¹².

Перекладати — означає не залишати «без мови» мешканців колоній, зовнішніх і внутрішніх (колоній селян у міській культурі, колоній робітників в інженерно-індустріальних джунглях і т.д.). Перекладати — означає не зачиняти інших в ізоляторі «модернізації». Школу перекладу Сімона Вейль мислить як школу взаємного приєднання до такої рідкісної форми консерватизму, яка «консервує» лише вічне: не тому, що воно зберігається й без нашої участі, а

тому, що воно зберігає тих, хто дбає про нього, і навчає правильно засвоювати «абстракції» в часі.

Не варто намагатись ізольовати абстракції: по-перше, їхню участь неможливо виключити з «конкретних» подій, особливо у «столітті ідеологій»; по-друге, ілюзорною є модель, за якою абстракції будуть начебто краще впорядковані професіоналами, елітою і т.д.; і, нарешті, по-третє, генеза хвороби в тому й полягає, що вилучення з кола перекладу, ізоляція неспіввідносних між собою «абстракцій» веде до війни «слів-абсолютизмів», яка жертвує розумом і — майже відразу — життям «чужих» і «своїх» .

Чи можливо уникнути нагадування про абстракцію, як про мотузку в приміщенні, де її використали не за призначенням? Так «для уникнення» чинять з абстракцією Правди після того, як одного разу висмикнули її з неозорої тканини історичної семантики, а ще раз вплести не вміють і/чи не хочуть. Проте ліберальна винятковість «при замовчуванні», або й без («правда» для Гаєка «небезпечне поняття»), як будь-які крайнощі реакції на крайнощі залишається негативно залежною від свого антиподу, котрий галасливо вириває з контексту свій «абсолют» для перетворення його у певний тотем. Табу на правду з правого боку та її тотем — із лівого складають той «цивілізований» ландшафт, виклик якому кидає «парадоксальний» (тобто безпартійний, строгий) словник автора «Укорінення» .

Понятійна сітка координат — філологічно поглиблених та аналітично розвинутих — служить у філософа відновленню *правди* (як поняття й відношення). Така спрямованість *уваги* (друге за значущістю поняття цієї сітки координат) передбачає багатоманітність рівнів реальності, кожний із яких здатна сприймати увага лише певного рівня інтенсивності, не нижче.

Увага до слова іншого — рідкість, ще рідкісніша увага до його потреб, не кажучи вже про увагу до його істини. Реальність і думка виключені на рівні «розпорошеної» уваги, коли всі коти є сірими, а зіткнення із власною тінню викликає не думку, а переляк. Є негативний бік уваги, наприклад —